आपोहिष्ठेतिसूक्तस्य सिन्धुद्वीप ऋषिः स्मृतः।
आपो वै देवता च्छन्दो गायत्री मार्जनं स्मृतम् ॥"
इत्याह्निकाचारतत्त्वम् ॥

मार्ज्जनः, पुं, (मार्ज्ज्यतेऽनेनेति। मार्ज्ज+ल्युट्।) लोध्रवृक्षः। इत्यमरः। २। ४। ३३ ॥ श्वेतलोध्रः। इति सुभूतिः ॥ रक्तलोध्रः। इति स्वामी ॥

मार्जना, स्त्री, (मार्ज्ज्यत इति। मार्ज्ज+भावे युच्।) मार्जनम्। इत्यमरः। २। ६। १२१ ॥ मुरजध्वनिः। इति हेमचन्द्रः। ३। ३०० ॥

मार्जनी, स्त्री, (मार्ज्ज्यते अनयेति। मार्ज्ज+करणे ल्युट्+स्त्रियां ङीप्।) सम्मार्जनी। झाँटा इति भाषा। यथा,—
"नमामि शीतलां देवीं रासभस्थां दिगम्बरीम्।
मार्जनीकलसोपेतां शूर्पालङ्कृतमस्तकाम् ॥"
इति स्कान्दे शीतलास्तोत्रम् ॥

मार्जनीयः, त्रि, (मार्ज्ज्यते इति। मृज्+अनीयर्।) मार्जनयोग्यः। मार्ज्यः ॥ इति मृजधातोः कर्म्मण्यनीयप्रत्ययेन निष्पन्नः। अग्निः। शोधनम्। इति संक्षिप्तसारोणादिवृत्तिः ॥

मार्जारः, पुं, (मृज्+"कञ्जिमृजिभ्यां चित्।" उणा० ३। १३७। इति आरन् चित्। "मृजेर्वृद्धिः।" इत्युज्ज्वलदत्तोक्तेर्वृद्धिश्च।) रक्तचित्रकः। इति राजनिर्घण्टः ॥ विड़ालः। इत्यमरः। २। ५। ६ ॥ (यथा, महाभारते। ५। १५९। १६।
"मार्ज्जारः किल दुष्टात्मा निश्चेष्टः सर्व्वकर्म्मसु ॥")
खट्टासः। इति हेमचन्द्रः। ४। ३६७ ॥ * ॥
मार्जारस्पर्शने दोषो यथा,—
"अभोज्यसूतिकाषण्डमार्जाराखुश्च कुक्कुरान्।
पतितापविद्धचण्डालमृतहारांश्च धर्म्मवित्।
संस्पृश्य शुध्यते स्नानादुदक्याग्रामशूकरौ ॥"
इति मार्कण्डेयपुराणे सदाचाराध्यायः ॥ * ॥
पारिभाषिकमार्जारो यथा,—
"दम्भार्थं जपते यश्च तप्यते यजते तथा।
न परत्रार्थमुद्युक्तो मार्जारः परिकीर्त्तितः ॥"
तस्यान्नमभोज्यं यथा,—
'अभोज्याः सूतिकाषण्डमार्जाराखुश्वकुक्कुटाः ॥'
इति वामनपुराणे १५ अध्यायः ॥

मार्जारकः, पुं, (मृज्+आरन् वृद्धिश्च। "संज्ञायां कन्।" ४। ३। १४७। इति कन् च।) मयूरः। इति त्रिकाण्डशेषः ॥ (मार्ज्जार+स्वार्थे कन्। विड़ालः। यथा, महाभारते। १। २३३। २४।
"इमे मार्ज्जारकाः शुक्र! नित्यमुद्वेजयन्ति नः ॥")

मार्जारकण्ठः, पुं, (मार्ज्जारस्येव कण्ठः कण्ठस्वरो यस्य। यद्वा मार्ज्जारो मसृणः कण्ठो यस्य।) मयूरः। इति शब्दरत्नावली ॥

मार्जारकर्णिका, स्त्री, (मार्ज्जारस्य कर्णौ इव कर्णौ यस्याः। स्त्रियां ङीप् स्वार्थे कन्। टाप् पूर्व्वस्य ह्रस्वत्वञ्च।) चामुण्डा। यथा,—
"चामुण्डा चर्च्चिका चर्म्ममुण्डा मार्जारकर्णिका ॥"
इति हेमचन्द्रः ॥

मार्जारकर्णी, स्त्री, मार्ज्जारस्येव कर्णावस्याः। ङीप्। चामुण्डा। यथा,—
"मार्जारकर्णी चामुण्डा कर्णमोटिश्च चर्च्चिका ॥"
इति त्रिकाण्डशेषः ॥

मार्जारगन्धा, स्त्री, (मार्ज्जारस्येव गन्धोऽस्याः।) मुद्गपर्णीविशेषः। इति रत्नमाला ॥

मार्जारगन्धिका, स्त्री, (मार्ज्जारगन्ध। कन्। टाप्। अत इत्वञ्च।) मुद्गपर्णी। इति राजनिर्घण्टः ॥ (तथास्याः पर्य्यायः।
"मुद्गपर्णी काकपर्णी सूर्य्यपर्ण्यल्पिका सहा।
काकमुद्गा च सा प्रोक्ता तथा मार्जारगन्धिका ॥
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे ॥)

मार्जारी, स्त्री, (मार्ष्टि शोधयति केशादिकमनया। मृज्+आरन्। स्त्रियां ङीष्।) कस्तूरी। जन्तुविशेषः। गन्धगकुला इति खाटासी इति च भाषा। तत्पर्य्यायः। पूतिका २ पूतिकजः ३ गन्धचेलिका ४। अस्या गुणाः। वान्तिधारकत्वम्। चक्षुष्यत्वम्। कफवातनाशित्वञ्च। इति राजनिर्घण्टः ॥

मार्जारीयः, पुं, (मार्ज्जारस्यायम्। मार्जार+"गहादिभ्यश्च।" ४। २। १३८। इति छः।) विड़ालः। शूद्रः। कायशोधनम्। इति मेदिनी। ये, १२७ ॥

मार्जालः, पुं, मार्जारः। रलयोरेकत्वात् ॥

मार्जालीयः, पुं, (मृज्+"स्थाचतिमृजेरालच् वालञालीयचः।" उणा० १। ११५। इति आलीयच्।) विड़ालः। शूद्रः। कायशोधनम्। इति हेमचन्द्रः ॥ (महादेवः। यथा, महाभारते। ३। ३९। ७७।
"ललाटाक्षाय सर्व्वाय मीढुषे शूलपाणये।
पिनाकगोप्त्रे सूर्य्याय मार्जालीयाय वेधसे ॥")

मार्जिता, स्त्री, (मार्ज्यते घृष्यते पाणिनेति। मृज्+णिच्+कर्म्मणि क्तः। स्त्रियां टाप्।) रसाला। इत्यमरः। २। ९। ४४ ॥ सा तु दधिखण्डमधुसर्पिर्मरिचादिकृतकर्पूरादिवासितसद्भक्ष्यविशेषः। इत्यमरटीकायां भरतः ॥ (गुणादयोऽस्या रसालाशब्दे ज्ञातव्याः ॥) शोधिते, त्रि ॥

मार्त्तण्डः, पुं, (मृतश्चासौ अण्डश्चेति। मृताण्डे भवतीति। मृताण्ड+"तत्र भवः।" ४। ३। ५३। इति अण्।) सूर्य्यः। (तन्निरुक्तिश्च। यथा,—
"अनिष्पन्नेषु गात्रेषु पुत्रं दृष्ट्वा पिताब्रवीत्।
आर्त्तस्त्वं भव माण्डेति मार्त्तण्डस्तेन स स्मृतः ॥"
यथा, मार्कण्डेये। ७७। १।
"मार्त्तण्डस्य रवेर्भार्य्या तनया विश्वकर्म्मणः।
संज्ञा नाम महाभाग! तस्यां भानुरजीजनत् ॥"
अर्कवृक्षः। इत्यमरः ॥ शूकरः। इति मेदिनी। ते, ३५ ॥ मार्त्तण्डोत्पत्तिर्यथा,—

मार्कण्डेय उवाच।
"एवं सा नियता देवी चक्रे स्तोत्रमहर्निशम्।
निराहारा विवस्वन्तमारिराधयिषुर्मुने! ॥
ततः कालेन महता भगवांस्तपनो मुने!।
प्रत्यक्षतामगात्तस्या दाक्षायण्या द्विजोत्तम! ॥
सा ददर्श महाकूटं तेजसोऽम्बरसंस्थितम्।
भूमौ च संस्थितं भास्वज्ज्वालामालातिदुर्दृशम् ॥
तञ्च दृष्ट्वा ततो देवी साध्वसं परमं गता।
जगादाद्य! प्रसीदेति न त्वां पश्यामि गोपते! ॥
यथा दृष्टवती पूर्व्वमम्बरस्थं सुदुर्दृशम्।
संघातं तेजसस्तस्मादिह पश्यामि भूतले ॥
प्रसादं कुरु पश्येयं यद्रूपं ते प्रभाकर!।
भक्तानुकम्पन! विभो! भक्ताहं पाहि मे सुतान् ॥"
श्रीमार्कण्डेय उवाच।
"ततः स तेजसस्तस्मादाविर्भूतो विभावसुः।
अदृश्यत तदादित्यस्तप्तताम्रोपमप्रभः ॥
अथ तां प्रागतां देवीं तस्य सन्दर्शनान्मुने!।
प्राह भास्वान् वृणुष्वेष्टं वरं मत्तो यमिच्छसि ॥
प्रणता शिरसा सा च जानुपीड़ितमेदिनी।
प्रत्युवाच विवस्वन्तं वरदं समुपस्थितम् ॥
देव! प्रसीद पुत्त्राणां हृतं त्रिभुवनं मम।
यज्ञभागाश्च दैतेयैर्दानवैश्च बलाधिकैः ॥
तन्निमित्तं प्रसादं त्वं कुरुष्व मम गोपते!।
अंशेन तेषां भ्रातृत्वं गत्वा नाशय तद्रिपून् ॥
यथा मे तनया भूयो यज्ञभागभुजः प्रभो!।
भवेयुरधिपाश्चैव त्रैलोक्यस्य दिवाकर! ॥
तथानुकम्पां पुत्त्राणां सुप्रसन्नो रवे! मम।
कुरु प्रसन्नार्त्तिहर! स्थितिकर्त्ता त्वमद्य मे ॥"
मार्कण्डेय उवाच।
"ततस्तामाह भगवान् भास्करो वारितस्करः।
प्रणतामदितिं विप्र! प्रसादसुमुखो विभुः ॥
सहस्रांशेन ते गर्भे सम्भूयाहमशेषतः।
तत्पुत्त्रशत्रूनदिते! नाशयाम्याशु निर्वृता ॥
इत्युक्त्वा भगवान् भास्वानन्तर्द्धानमुपागमत्।
निवृत्ता सापि तपसः संप्राप्ताखिलवाञ्छिता ॥
ततो रश्मिसहस्रान्तः सुषुम्नाख्यो रवेः करः।
विप्रावतारं संचक्रे देवमातुरथोदरे ॥
कृच्छ्रचान्द्रायणादीनि सा चक्रे सुसमाहिता।
शुचिः सन्धारयाम्येनं दिव्यं गर्भमिति द्विज! ॥
ततस्तां कश्यपः प्राह किञ्चित्कोपप्लुताक्षरम्।
किं मारयसि गर्भाण्डमिति नित्योपवासिनी ॥
सा च तं प्राह गर्भाण्डमेतत् पश्येति कोपना।
न मारितं विपक्षाणां मृत्यवे यद्भविष्यति ॥
इत्युक्त्वा तं तदा गर्भमुत्ससर्ज्ज सुरारणिः।
जाज्वल्यमानं तेजोभिः प्रत्युवाच न कोपिता।
तं दृष्ट्वा कश्यपो गर्भमुद्यद्भास्करवर्च्चसम्।
तुष्टाव प्रणतो भूत्वा ऋग्भिराद्याभिरादरात् ॥
संस्तूयमानः स तदा गर्भाण्डात् प्रकटोऽभवत्।
पद्मपत्रसवर्णाभस्तेजसा व्याप्तदिङ्मुखः ॥
अथान्तरीक्षादाभाष्य कश्यपं मुनिसत्तमम्।
सतोयमेघगम्भीरा वागुवाचाशरीरिणी ॥